

Veliyyüddin Efendi, nr. 2347-2350; Köprü-
lü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1029) ve Tür-
kiye dışında çeşitli kütüphanelerde (bk.
Ahlwardt, IX, 61; British Museum, Add.,
nr. 7313-17; Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr.
3609) bulunmaktadır. Şah Hüseyin Sele-
mâsî (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim
Paşa, nr. 892) ve Mahmüd Şîrvânî (Süley-
maniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr.
893-896, Ayasofya, nr. 2996, Fâtih, nr. 4265;
İÜ Ktp., TY, nr. 2346) eseri *Tercümetü'l-
Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh* adıyla
Türkçe'ye çevirmişlerdir. *el-Fiten ve'l-
melâhim* Muhammed Fehîm Ebû Ubye
(*Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâye fi'l-fiten
ve'l-melâhim*, Riyad 1968), Şeyh İsmâil
el-Ensârî (*Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâ-
ye*, Riyad 1388), Tâhâ Muhammed ez-
Zeynî (*Kitâbü'n-Nihâye [el-Fiten ve'l-melâ-
him]*, Kahire 1389/1969), Abdüllatif Âşûr
(*Alâmâtü yevmi'l-kiyâme*, Kahire 1980),
Muhammed Ahmed Abdülazîz (*en-Nihâ-
ye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, Beyrut 1408/
1988) ve Yûsuf Ali Bûdeyvi (*el-Fiten ve'l-
melâhim el-vâkı'atü fi âhiri'z-zamân*, Dı-
maşk 1414/1993, eserinin üçte birinden iba-
ret olan fiten ve melâhim kısmı) tarafın-
dan yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 6-7; a.m.f., *en-Nihâ-
ye* (Zeynî), tür.yer.; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*,
I, 45-47; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I,
251-252; Berzencî, *el-İşâ'a li-esrâti's-sâ'a*, Bey-
rut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye), s. 4, 70, 87;
W. Ahlwardt, *Werzeichnis*, Hildesheim 1981, IX,
61; Yûsuf en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-'âle-
mîn*, Beyrut 1317, s. 819; M. Şemseddin [Gün-
altay], *İslâmda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul
1339-42, s. 339-340; Brockelmann, *GAL*, II,
60-61; Münecid, *Mu'cem*, III, 38-39; a.m.f.,
Mu'cemü'l-mü'errihîne'd-Dimaşkiyyîn, Bey-
rut 1398/1978, s. 205-206; Kehhâle, *Mu'cemü
Muşannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*, Beyrut 1406/
1986, I, 97-98; H. Laoust, "Ibn Kathîr", *EI²* (İng.),
III, 818.

İLYAS ÇELEBİ

FİTİL

Top ve tüfeğin ateşlenmesinde,
lağımın patlatılmasında kullanılan
bir çeşit yanıcı ip veya şerit.

İlk olarak milâttan önce 1000 yılların-
da aydınlatmada kullanılan fitil (Ar. fetil)
bitki liflerinden hazırlanmaktaydı. Daha
sonraki asırlarda yanıcı özelliği sahip
dokuma elyaftan elde edilerek geniş öl-
çüde yaygınlaştı. Ateşleme sisteminin bir
parçası olarak silâhlarda kullanılması
XV. yüzyılda gerçekleşti. Bu yüzyıldan
itibaren Avrupa'da ateşli silâhların ge-
lişmesi fitile harp mühimmatı içinde
önemli bir yer kazandırdı. İlk fitilli tü-

fekler muhtemelen 1411'de Viyana'da
icat edilmiştir. İstanbul'un fethi esna-
sında tüfeğin etkili bir silâh olduğu an-
laşılınca fitilin kullanılma sahası geniş-
ledi ve fitil imalâtı ihtiyaca göre arttı.
1471 yılında İngiltere'de fitille ateşle-
nen tüfekler yapılmış ve İngilizler 1485'te
Pavia'da Fransızlar'a bu tüfekler sa-
yesinde üstünlük sağlamışlardı. 1568'-
den 1596 yılına kadar Avrupa'da birçok
silâh imalâtçısı, ateşleme sistemini de-
ğiştirip yanar fitilli hareketli hale getire-
rek Wheel-lock ve Match-lock gibi yeni
fitilli tüfek modelleri geliştirmişti.

Fitil üretimi önce topu, daha sonra tü-
feği etkili bir silâh olarak savaşlarda
kullanmaya başlayan Osmanlılar'da da
önemli bir imalât kolu haline gelmişti.
Ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, ba-
rut, kurşun, zırh vb. hazırlamakla gö-
revli Cebeci Ocağı ortaları fitil imal et-
mekteydiler. Bu ocak yaptığı fitilin de-
fiterini de tutardı. Fitil yapmak için barut
(fitil otu) ve kükürt gibi kolay tutuşan
veya parlayan madde bulamaca halinde
iken ipe emdiriliyordu (telkin edilme). İpin
bükülebilen bir vasıfta olması gereki-
yordu, çünkü bu iplere bulamaca daha iyi
nüfuz ediyordu. Bu tip fitile "bükme" de
denmekteydi; bükme daha sonra gü-
neşte kurutulurdu. İnce iplerin bir ara-
ya getirilerek örülmesinden meydana
gelen fitiller de vardı. Bu imalâtta oca-
ğın barutçuları ile (otçular) fitilcileri be-
raber çalışırdı. Mısır ve Suriye'den geti-
rilen pamuk ipi fitil imaline en uygun
malzemeydi. Fitilin Mısır keteninden de
yapıldığı bilinmektedir. Lut gölü civarın-
da bir bölgede Arap kabilelerinin kul-
landığı fitil "Sodom elması" denilen bir
bitki lifinden imal ediliyordu. Bu lif ko-
layca yandı için barutla telkin edilme-
sine gerek yoktu.

Sefere gidilirken sarılarak Cebeci Oca-
ğı tarafından korunan fitiller sefer sıra-
sında harp levazımatı arasında bol mik-
tarda bulundurulur, barutla birlikte sa-
vaş mahallinde ilgili kısımlara dağıtılır-
dı. Eğri seferine (1596) gidilirken pamuk
ipliğinden imal edilmiş fitilden 300 kan-
tar götürülmüştü. II. Viyana Kuşatma-
sı'ndan sonra önemli miktarda fitilin Ma-
carlar'ın, 1716'da Petervaradin yenilgi-
sinden sonra yine bol miktarda fitilin
Avusturyalılar'ın eline geçtiği bilinmek-
tedir. 1724, 1726 ve 1727 yıllarında Faş
Kalesi'nin tahkiminde ve mühimmatının
temininde çeşitli miktarlarda fitil-i Mıs-
rî ve fitil-i penbe gönderilmişti. Öte yan-
dan kale kuşatmaları sırasında gerek

top gerekse surları yıkmak için topra-
ğın altında açılan tünellerde de (lağım)
barut ve fitil çok kullanılırdı. Nitekim Gi-
rit seferinde Kandiye kuşatması esna-
sında elli kadar lağım kazılmış, patlayıcı-
ları ateşlemek için bol miktarda fitil
harcanmıştı.

Top imalinde fitilin konacağı kanalın,
alabileceği barutun miktarı ile (barut hak-
kı) uygunluğuna dikkat edilirdi. Bu ka-
nala fitil yeri denirdi. Topu ateşlemek
için önce fitili tutuşturmak gerekirdi.
Topun barut hakkı (yemleme barutu) haz-
neye doldurulduktan sonra fitil takılır,
fitili ateşlemek için fitil sığı kullanılır-
dı. Bu sırk, demirli ucunun kenarına fi-
til sarılmış bir değnekten ibaretti.

Osmanlılar'da ilk geliştirilmiş fitilli tü-
fekler "arkebüz" adıyla anılmış, daha son-
ra "fitilli musket" denilen tüfekler kul-
lanılmaya başlanmıştır. Bunların de-
ğişik bir modeli fitilli metris tüfekleridir.
Kapsülün icadı ile fitilli tüfekler yavaş
yavaş yerini kapsüllü tüfeklere bırak-
mış ve kapsülün toplarda da kullanıl-
ması ile fitil harp malzemesi olarak öne-
mini yitirmeye başlamıştır.

Mum, kandil veya lambaya konulan bü-
kümüş pamuk ipine de fitil denmektedir.
Ayrıca fitil ağırlık ölçüsü olarak kulla-
nılan dirhem kesirlerindedir. Dirhem
dörtte birine denk (bk. DÂNEK), dengin
dörtte birine kırık, kırığın dörtte birine
fitil denirdi. Fitilin de kesirleri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Lugatı, III, 611-612; BA, MD, nr. 5 (An-
kara 1994), hk. 566, 1016, 1428; nr. 90, 154;
Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Mü-
essesesi ve 1640 Tarihi Narh Defteri*, İstanbul
1983, s. 229; Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân:
1299-1523* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991,
s. 323; Selânikî, *Tarih* (İşşirli), II, 705; Evliya
Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 469; Silâhdar, *Tâ-
rih*, I, 481; II, 534; Hezârfen, *Telhisü'l-beyân*,
Leningrad Orient Institute, nr. 357, vr. 77^b; Câ-
bî Ömer Efendi, *Tarih* (haz. Mehmet Ali Bey-
han, doktora tezi, 1992), İÜ Ed.Fek. Genel Ki-
taplığı, nr. TE 9, s. 49; Uzunçarşılı, *Kapukulu
Ocakları*, II, 3, 4, 117, 131; Halil İnalçık, "The
Socio-Political Effects of the Diffusion of
Fire-arms in the Middle East", *War Technology
and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry -
M. E. Yapp), London 1975, s. 195-217; V. J.
Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kulla-
nılan Harp Malzemesinin Kaynakları" (trc. Sa-
lih Özbaran), *TEĐ*, sy. 3 (1973), s. 39-40; a.m.f.,
"Bârüd", *EI²* (İng.), II, 1061; Mevlut Uzun, "Fi-
tilli Tüfekler", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimar-
lık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*,
II/7, İstanbul 1976, s. 27-29; Mahir Aydın, "Faş
Kalesi", *Osm.Ar.*, VI (1986), s. 84, 90, 129, 131,
133, 135; Pakalın, I, 632-633; Celâl Esad Arse-
ven, "Fitil", *SA*, II, 594; "Silâh", a.e., IV, 1810,
1812, 1813.

MÜCTEBA İLGÜREL